

УДК [94(477.42):329.733]“1939/1945”

Юрій ДЕМ'ЯНЧУК

**ВІДНОСИНИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ
ТА РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ
У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(на прикладі с. Кам'янка Новоград-Волинського району
Житомирської області)**

В історико-мемуарному жанрі висвітлено протистояння збройних загонів Організації українських націоналістів – Української повстанської армії (ОУН-УПА) та радянських партизанів у регіоні. Виокремлено спроби ОУН-УПА схилити до боротьби за свободу і самостійності України партизанські загоны, які діяли на Рівненщині та в околицях, серед яких – загоны Шитова.

Ключові слова: ОУН-УПА, радянські партизани, націоналістичне підпілля, Друга світова війна.

Українська земля зазнала непоправних людських та матеріальних втрат у роки Другої світової війни. Близько семи мільйонів вихідців з України були в діючій армії, половина з них заплатила ціною власного життя за свободу і майбутнє прийдешніх поколінь. Війна і терор окупантів забрали у вічність 8–10 млн мешканців України. Її матеріальні збитки становили 40 % від втрат СРСР. Близько 2 млн українців потрапило до нацистських концтаборів¹.

Після завершення Другої світової війни, у травневі дні практично у кожному населеному пункті нашої держави під керівництвом місцевої влади відбувалося покладання квітів до могил радянських військових та партизанів. Не виняток – с. Кам'янка Ярунського району (тепер Новоград-Волинського району), де, за свідченнями місцевих мешканців, на занедбаній частині цвинтаря було видно могилу, в якій поховані два брати. Один із них – радянський партизан, а інший – борець ОУН-УПА. У радянські часи вінок на це поховання не покладали.

Відносини радянських партизан та націоналістичного підпілля – трагічна сторінка української історії. Далеко не всі аспекти проблеми відображені в сучасній українській історіографії. Джерельну основу статті становлять власні спогади, матеріали періодичної преси та архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО України), Державного архіву Рівненської області (ДАРО), спогади. Мета статті – розкрити таємницю одного з поховань у с. Кам'янка Ярунського району в контексті подій Другої світової війни.

Відомий український історик П. Мірчук, проаналізувавши бойовий шлях ОУН-УПА у регіоні, відзначив, що “із замітніших бойових дій УПА-південь треба

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.istpravda.com.ua.

згадати зліквідування в червні 1943 року німецької поліційної школи біля Житомира, яка числила 260 люда залоги; розгром німецьких частин під с. Устинівка Потнівського району 26.07.1943 року, в якому німці втратили понад 100 людей вбитими і пораненими; розгром більшовицьких партизанів в липні 1943 року в с. Кам'янка Ярунського району, який коштував більшовикам 66 партизан вбитими і багато раненими”².

В. Дідух також наголошував на тогочасних кровопролитних боях оунівців. “Під Кам'янкою Ярунського району повстанці розбили відділ червоних партизан, – відзначав автор. – Бій почався о 9 ранку [17 липня 1943 р. – Ю. Д.] і тривав дві години. Втрати ворога становили вісім убитих. Здобуто 5 крісів, 5 фінок та 10 дисків до них”³. В. В'ятрович повідомляє, що під час рейдів на Східну Україну в одному з боїв 17 липня 1943 р. оунівці біля Кам'янки Ярунського району Рівненської області розбили “ворога” і здобули “5 крісів, 5 фінок та 10 дисків до них”⁴.

Серед архівних документів нам вдалося розшукати “Звіт про рейд «Гордієнка» 29 липня 1943 р.”, який свідчить про значні втрати обох сторін. У ньому, зокрема, відзначено, що “17.VIII.43 р. в год. 9-й ранку відбувся бій з червоними під Каменкою Ярунського району. По стороні ворога 8 вбитих і один поранений. Здобуто 5 крісів, 5 фінок, та 10 дисків до них”. Відзначимо, що в архівному документі йдеться про місяць восьмий. Проте в контексті інших повідомлень в цьому звіті, вірогідно, описано події липня 1943 р.⁵ Цифри про втрати різняться в окреслених повідомленнях, що пояснюється умовами військового часу.

На околиці с. Кам'янка стоїть багатолітнє дерево – величезний явір. Саме він став свідком того бою, як згадують місцеві жителі. На оклик українських повстанців: “Хто ви?”, у відповідь почулося на вітрі: “Чи – ти”. Так розповідали бандерівці старості села. Їм стало зрозуміло, що партизани належать до загону Шитова, який діяв у цій місцевості. Яка була реакція вояків “Гордієнка” – вже відомо.

Мешканці висловлюють припущення, що повстанці впізнали серед партизанів когось із НКВС. Така версія дуже вірогідна, оскільки с. Кам'янка знаходиться на краю східної Житомирської області, межуючи із західною – Рівненською. Що робили НКВС в Західному регіоні – ми знаємо. Та й сам командир Шитов належав до цієї сумнозвісної служби. У роки війни в партизанів були проблеми у відносинах як з місцевим населенням, так і з українськими повстанцями. Тільки у жовтні–листопаді 1943 р. відбулося 54 бої УПА із партизанами.

Опергрупа НКВС відзначала, що у січні 1943 р. на територію Рівненської області “прибуло ряд партизанських загонів тт. Шитова, Іванова і інші, які не дивлячись на те, що були нами проінформовані про «гру», стали на шлях активних дій проти українських націоналістів”⁶. Бойові сутички були вкрай жорсткими. У

² Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 роки / П. Мірчук. – Київ: Народна газета, 1991. – С. 47.

³ Дідух В. Мій Ярунь / В. Дідух. – Тернопіль, 2008. – С. 45.

⁴ Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / [відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович]. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008. – С. 47.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 12.

⁶ Тарас Бульба-Боровець: Документи. Статті. Листи / [ред. В. Сергійчук]. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С. 159.

тогочасних документах свідки подій відзначили, що “вони [партизани – Ю. Д.] вперше вели такий запеклий бій з такими нахабами, які сунуть з «ура» на станковий кулемет”. На нараді начальника українського штабу партизанського руху Строкача (26 березня 1943 р.) відзначено, що раніше повстанці “не чіпали партизанські загоны, а тепер вони почали влаштовувати засідки”⁷.

Зауважимо, що потужні дії повстанських загонів ОУН-УПА відбувалися на території, яка була зрадянщена більшовиками, після тривалого періоду встановлення прокомуністичної влади в грудні 1917 р.⁸, через що вони не мали у районі такої величезної підтримки місцевого населення, як, наприклад, в сусідній Рівненській та інших західних областях. Незважаючи на цей факт, ОУН-УПА контролювала переважну більшість населених пунктів на південь від траси Новоград-Волинський–Рівне–Ковель–Брест-Литовськ. Це документально підтверджували німецькі урядовці ще у квітні 1943 р. Зокрема, М. Лебедь відзначав: “Команда УПА скріплює ще раз безлісий терен Правобережжя. В другій половині жовтня в терені Житомирщини рейдує група УПА в силі шістьох сотень. Завдання їх – прикоротити терор німців і червоних партизан. Їх дії поширюються на Житомирщину Київщину Кам'янець-Подільщину. Народ вітає і приймає їх усюди, як українських самостійників, як частину української армії”⁹.

Чому саме біля с. Кам'янка зіткнулись повстанці і партизани? Відзначимо, що це село знаходиться недалеко від залізниці Новоград-Волинськ–Шепетівка. Командир радянських партизанів І. Шитов у розвідувальному донесенні констатував, що бандерівці у травні 1943 р. розібрали залізничну колію на цій ділянці. Більше того, вони почували себе в цьому районі настільки впевнено, що заборонили навіть німцям пересуватися залізницею вночі. В одній з листівок, зокрема, йшлося: “Увага! Увага! Розпорядження. Забороняється всім німцям, а також приналежним до них від дня 1.6.43 р. ходити по залізничній лінії від 18 до 5-ї год. Всіх, хто порушить це розпорядження, будеться стріляти без попередження”. Як згадував С. Ковпак: “При наближенні до контрольованої повстанцями території, останні не вагаючись вступають в бій”. Отже, повідомлення спростовує усталений в історіографії стереотип про “активну діяльність УПА виключно на території Західної України” та відсутність впливу на інших територіях України.

Німецькій окупаційній владі було вигідне протистояння оунівського підпілля і партизанів. Ще в листопаді 1942 р. у таємній інструкції для німецької поліції в Україні констатовано: “1. Наші вороги: комуністи, бандерівці, партизани. Потенціально найнебезпечніші бандерівці. За всяку ціну знищити... 12. Партизанів і націоналістів не допустити до згоди”¹⁰. Проте в окремих ситуаціях УПА зуміла налагодити співробітництво з партизанами у боротьбі проти гітлерівців. Відомі переговори з командирами партизанських з'єднань Сабурова та Бринського. На початку вересня 1942 р. відбулися перемовини Поліської Січі УПА з радянськими

⁷ Тарас Бульба-Боровець: Документи... – С. 156.

⁸ Дідух В. Мій Ярунь... – С. 23.

⁹ Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. – [Б. м.]: Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. – С. 76.

¹⁰ Лебедь М. Українська Повстанська Армія... – С. 109.

партизанами. У результаті домовлено про нейтралітет, який, однак, тривав не довго. Тоді ж ОУН (б) різко виступила проти будь-яких переговорів¹¹.

Усвідомлюючи важливість антинімецької боротьби проти окупантів, ОУН (б) “робила спроби схилити до боротьби за свободу і самостійність України також радянських партизанів”¹². В одній з листівок відзначено: “...ви боретесь проти загарбників за спільну справу. Наша справа є боротися проти обох режимів за побудову нової епохи. Партизани! Не дайте себе втягнути на службу більшовицьким чи німецьким імперіалістам”¹³. Наскільки широко вели себе керівники радянських партизанів, можна дізнатися з листа Бегми Т. Новаку: “Стало відомо, що окремі загони, групи йдуть на компроміс зі всякого роду націоналістичними елементами. Подібні дії потрібно розцінювати як близорукість і політичну незрілість. Про будь-які компроміси з їх керівниками, про нейтралітет не може бути і мови”¹⁴.

Повертаючись до поховання с. Кам’янка Ярунського району Житомирської області, відзначимо високу культуру повстанців, їх шану до загиблих. В одному із наказів командування УПА-південь від 20 травня 1944 р. повстанцям поставлено завдання: 1. Негайно приступити до впорядкування могил героїв; 2. Усюди, де поховані вояки УПА, члени ОУН чи їх симпатички, українці і не українці, які впали в боротьбі за народ і українську державу – висипати високі могили, поставити березові хрести, обгородити березовим парканом, посадити квіти; 3. На хресті умістити Тризуб у терновому вінці; 4. Нижче Тризуба умістити табличку з написами¹⁵.

Отже, ОУН-УПА приділяла значну увагу загиблим побратимам-патріотам в Україні. Сотні тисяч з них загинули не тільки в боях, коли складно робити поховання, але і в тюрмах та катівнях. Тіла багатьох з них закопано у невідомих місцях. Це робилось і для поховання слави героїв. “У могилах героїв опочиває найбільший скарб народу, його найвірніших синів і дочок, – читаємо у документі. – Бережімо цей скарб, як найбільші святощі народні. Навчимо всіх шанувати і цінити могили героїв. Вони символ готовності народу до подальшої боротьби, на чергові жертви. Чим більше могил Героїв – тим ближча воля. Слава Україні! Командування УПА-Південь”¹⁶. Цей документ коментарів не потребує. Наголосимо, що підготовлений він в умовах війни.

Поховання партизанів відбувалися по-іншому. Уже після звільнення краю від німецьких загарбників, у постанові Рівненського облвиконкому від 10 березня 1944 р. відзначено: “Перевіркою по цілому ряду районів області встановлено, що братські та індивідуальні могили похованих бійців, командирів та партизанів, залишені військовими частинами, не оформлені і запущені. Коли залишити і надалі

¹¹ *Медведев Д.* Сильные духом / Д. Медведев. – Москва: Молодая гвардия, 1968. – С. 87–92.

¹² *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик; пер. з фр. Р. Осадчука. – Париж [та ін.], 1993. – С. 280.

¹³ Там само. – С. 591.

¹⁴ *Кизя Л.* Доверие (О секретаре Ровенского подпольного обкома партии В. А. Бегме): историческая литература / Л. Кизя. – Москва: Политиздат, 1977. – С. 45–46.

¹⁵ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 2.

¹⁶ Там само.

в такому стані, то могили можуть зникнути”¹⁷. Коли завершувалася робота над розвідкою, в архіві було виявлено ще один цікавий документ – розповідь про те, як ще раз зустрілася у бою сотня “Гордієнка” та загону партизанів Шитова після бою біля с. Кам’янка. Проте – це уже інша історія.

Таємниця однієї з могил у с. Кам’янка Ярунського району розповіла про ще одну українську трагедію в роки Другої світової війни. Ми стоїмо з жителями с. Кам’янка на кладовищі. Перед нами могили патріотів України. Всіх їх єднала любов до неї, але кожен бачив свій шлях до щастя по-своєму. Вони немов обнялися у своїй трагічній долі. Стали символами трагедії українців в роки німецько-радянської війни, заклик до єднання всіх нас.

Юрій Дем'янчук. Отношения националистического подполья и советских партизанов в годі Второй мировой войны (на примере с. Кам'янка Новоград-Волынского района Житомирской области)

В историко-мемуарном жанре освещены противостояния вооруженных отрядов Организации украинских националистов – Украинской повстанческой армии (ОУН-УПА) и советских партизан в регионе. Выделены попытки ОУН-УПА склонить к борьбе за свободу и независимость Украины партизанские отряды, действовавшие на Ровенщине и в окрестностях, среди которых – отряды Шитова.

Ключевые слова: ОУН-УПА, партизаны, националистическое подполье, Вторая мировая война.

Yuriy Demyanchuk. Relations of the nationalist underground and the Soviet partisans in World War II (a case of Kamenka village in Novohrad-Volynskiy district of Zhytomyr region)

Using the convention of historical memoir genre the article highlights armed opposition between the Ukrainian Insurgent Army (UPA) groups and the Soviet partisans in the region. It focuses on the UPA efforts to persuade the Soviet guerrilla groups that operated in Rivne region, in particular – Ivan Shytov units, to join them in struggle for freedom and independence of Ukraine.

Key words: the OUN-UPA, Soviet partisans, nationalistic underground, World War II.

¹⁷ Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945. Документи і матеріали. – Львів: Каменярь, 1989. – С. 149.